

Харківський національний університет ім. В.Н Каразіна

Нефедов Костянтин Юрійович

УДК 94 (37/38)

**КУЛЬТ ПРАВИТЕЛЯ В ЕПОХУ РАННЬОГО ЕЛЛІНІЗМУ
(323-281 рр. до н. е.)**

Спеціальність — 07.00.02 — всесвітня історія

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук**

Харків - 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент
МАРТЕМ'ЯНОВ Олексій Павлович,
Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна, доцент кафедри історії стародавнього світу
та середніх віків історичного факультету

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ДЯТЛОВ Володимир Олександрович,
Чернігівський державний педагогічний університет
ім. Т.Г. Шевченка, проректор з наукової роботи

кандидат історичних наук, доцент
ЛАТИШЕВА Валерія Олександрівна,
Харківський гуманітарний інститут “Народна українська
академія”, науковий консультант музею

Провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерства освіти і науки України,
кафедра історії стародавнього світу та середніх віків.

Захист відбудеться “26” червня 2001 р. о 16.30 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету ім.
В.Н. Каразіна, (адреса: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4, аудиторія IV-65).

З дисертацією можна ознайомитись в Центральній науковій бібліотеці
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (61077, м. Харків, площа
Свободи, 4).

Автореферат розісланий “25” травня 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Пугач Є.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Культ правителя періоду раннього еллінізму (323-281 рр. до н.е.) є одним з найбільш яскравих явищ в історії античної ідеології. Саме в ранньоелліністичну добу, за часів безпосередніх наступників Олександра Македонського - діадохів, культове шанування правителів вперше набуло значного поширення в грецькому світі, перетворившись на феномен масового характеру. Культ правителя епохи діадохів заклав фундамент державного царського культу в елліністичних монархіях III-I ст. до н.е. та став прообразом культу римських імператорів, який, у свою чергу, суттєво вплинув на форми шанування влади в державах середньовіччя. Всебічне вивчення культу правителів ранньоелліністичної епохи, визначення його витоків та причин масового поширення дозволяє не лише виявити специфічні риси монархічної державності античного світу, а й значною мірою розширити уявлення про первісні засади європейської монархічної ідеології в цілому. Актуальність теми підвищується ще й тому, що вона є невід'ємною частиною загальної проблематики еллінізму. Інтерес до цієї проблематики за останні десятиріччя значно зріс. Але й нині елліністична епоха залишається одним із найскладніших для розуміння періодів стародавньої історії. Вивчення ж культу правителів ранньоелліністичної доби не лише розкриває найважливіші аспекти елліністичної ідеології, але й сприяє розв'язанню таких складних проблем історії еллінізму, як взаємодія між греко-македонськими та східними складовими у політичній і духовній сферах елліністичного світу, становлення елліністичної монархії, стосунки між полісом і царською владою в елліністичній державі тощо.

Додаткової актуальності дослідженню культу ранньоелліністичних правителів надає той факт, що в радянській історіографії, як і пізніше в науковій літературі незалежної України та інших країн СНД, ця проблематика майже не вивчалась. У багатьох узагальнюючих працях, довідниках і навчальних посібниках культ елліністичних правителів висвітлюється в дусі застарілих концепцій. У зарубіжній історіографії з більшості питань, пов'язаних з історією культового шанування ранньоелліністичних монархів, не існує єдиної думки. Численні аспекти проблеми залишаються майже не дослідженими. Тому вивчення культу правителів доби раннього еллінізму і нині у повній мірі зберігає свою наукову актуальність.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертаційну роботу виконано у рамках теми "Історія та археологія Середземномор'я та Причорномор'я в античну та середньовічну епохи", над якою працює колектив кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від смерті Олександра Македонського у 323 р. до н.е. до загибелі останнього з його безпосередніх наступників Селевка Нікатора у 281 р. до н.е. Ці рамки обумовлені не лише формальними межами доби діадохів, але й тою обставиною, що саме в цей період культове шанування правителів існувало переважно у своїй ранньоелліністичній формі, тобто у вигляді полісного та приватного культу. У 281-280 рр. до н.е. в державах Птолемеїв та Селевкідів виникає державний царський культ, що кладе початок новому етапу в розвитку культового шанування елліністичних монархів.

Метою роботи є характеристика культу правителів ранньоелліністичної доби як цілісного ідеологічного феномена та визначення його функцій у процесі формування елліністичної монархії. Виходячи з цієї мети, **завдання дослідження** є такими:

- виявити доелліністичні витoki культового шанування правителів і дослідити процес становлення елліністичного царського культу;
- визначити причини поширення культу правителів на кожному етапі його розвитку;
- простежити еволюцію ранньоелліністичного культу правителя в контексті історичних подій епохи;

- дослідити головні форми культового шанування правителів у добу раннього еллінізму та встановити зв'язок між ними;
- показати роль діадохів у становленні та поширенні царського культу та визначити функцію культу правителя у політичній пропаганді кожного з них;
- виявити взаємозв'язок між культом правителя ранньоелліністичної епохи та традиційними символічними системами міфу та ритуалу;
- визначити роль культу правителя у формуванні інституту елліністичної царської влади.

Об'єктом дослідження виступає ідеологія елліністичного суспільства; **предметом** дослідження є історія культового шанування правителів доби раннього еллінізму в усіх його формах та виявленнях.

Наукова новизна роботи обумовлена тим, що в ній вперше здійснено спробу дослідити культ правителя ранньоелліністичної доби як цілісний ідеологічний феномен у контексті історичних подій епохи. Такий підхід дав можливість:

- відтворити процес історичного розвитку культу правителів доби діадохів як явища в цілому;
- чітко простежити взаємозв'язок між еволюцією культу правителя та становленням ранньоелліністичної монархії;
- обґрунтувати тезу про те, що царський культ був найважливішим засобом легітимації влади діадохів;
- довести, що головною причиною масового поширення культу правителів у добу раннього еллінізму була потреба діадохів у обґрунтуванні владних зазіхань;
- чітко визначити роль кожного з діадохів у розповсюдженні культу правителя;
- спростувати думку про те, що різні форми культу правителя існували незалежно одна від одної та довести, що цей культ розвивався як цілісна система;
- визначити функцію посмертного культу Олександра Македонського та культу діадохів у політичній пропаганді доби раннього еллінізму;
- виявити особливості та характерні риси політичної міфології епохи діадохів;
- довести безпідставність теорії східного походження культу елліністичних правителів;
- на підставі даних новітніх досліджень уточнити численні аспекти проблеми греко-македонських витоків культу правителя, в першу чергу, питання про роль Олександра Македонського у становленні царського культу;
- запропонувати нові варіанти розв'язання багатьох проблем історії культового шанування окремих діадохів, зокрема, Антігона I, Лісімаха та Селевка I, культ яких не привертав до себе значної уваги вчених.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані у спеціальних дослідженнях і загальних працях з історії еллінізму й античності в цілому, в релігієзнавчих і політологічних роботах, у дослідженнях з соціальної антропології та культурології, в навчальних посібниках з історії стародавнього світу, а також під час підготовки загальних та спеціальних лекційних курсів з історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, античної державності та давньогрецької релігії.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення головних положень дисертації на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Доповіді по темі роботи були прочитані та обговорені на п'яти міжнародних наукових конференціях - "Проблеми історії та археології України" (Харків, 1997, 1999, 2001), "Античний світ" (Белгород, 1999) та "Актуальні питання сходознавства" (Харків, 2001), а також на трьох регіональних наукових конференціях "Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії" (Харків, 1998, 1999, 2000).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані у п'яти статтях, розміщених у фахових виданнях, а також у публікаціях матеріалів тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (755 найменувань). Повний обсяг дисертації - 272 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми та хронологічні рамки роботи, сформульовані мета та завдання дослідження, визначені наукова новизна та практичне значення дисертації, вказано на апробацію дослідження.

У **першому розділі "Історіографія та джерела"** визначається стан наукової розробки теми й аналізується джерельна база дослідження.

Історіографія. Перші кроки в дослідженні культу правителів ранньоелліністичної доби були зроблені у середині XIX ст. засновником історіографії еллінізму Й.Г. Дройзеном¹. Проте систематичне вивчення цього феномена антикознавці розпочали лише наприкінці XIX - на початку XX ст., коли до наукового обігу було введено більшість необхідних написів і папірусів. Оскільки культ діадохів встановлювали переважно грецькі поліси за власною ініціативою, до його дослідження першими звернулися вчені, що намагалися спростувати гіпотезу про східне походження античного царського культу і виявити його давньогрецькі витoki. Зокрема, велику увагу ранньоелліністичному культу приділили в своїх працях Е. Корнеманн та Е. Бівен, які пов'язували античний культ правителя з давньогрецьким культом героїв², а також Ю. Керст, що вважав культове шанування елліністичних царів сакралізацією політичної залежності поліса від монарха³. Виходили на початку XX ст. і нечисленні спеціальні праці з окремих питань історії культу діадохів та Олександра⁴. У російській дожовтневій історіографії єдиним дослідженням з проблематики, що вивчається, була робота харківського вченого Є.І. Байбакова, витримана, в цілому, в дусі теократичного підходу до античного царського культу⁵.

У міжвоєнний період проблематика ранньоелліністичного культу продовжувала розроблятися переважно в контексті питання про витoki культового шанування античних монархів. Головну увагу було зосереджено на виявленні давньогрецьких релігійних засад царського культу. Деякі антикознавці намагалися розглядати культ діадохів у межах грецької традиції шанування видатних особистостей, що вважалися наділеними особливим генієм (даймоном)⁶. У той же час, німецький дослідник В. Еренберг висунув гіпотезу, яка пов'язувала масове поширення культу правителів із занепадом віри у традиційних богів, місце яких в уяві еллінів поступово займали могутні правителі – діадокси⁷. Паралелі між культом богів і культом правителів

¹ Droysen J.G. Zur Geschichte der Nachfolger Alexanders. I: Die eponymen Priester der Sotern in Athen // Rheinisches Museum für Philologie. - 1843. - Bd. 2;

² Kornemann E. Zur Geschichte der antiken Herrscherkultes // Klio. – 1901. - Bd. 1; Bevan E.R. The Deification of Kings in Greek Cities // English Historical Review. – 1901. – V. 16.

³ Kaerst J. Geschichte des hellenistischen Zeitalters. - Bd. 1-2. – Leipzig, 1901-1909; Kaerst J. Die Begründung des Alexander- und Ptolemäer-kultus in Ägypten // Rheinisches Museum für Philologie. - 1897. - Bd. 52

⁴ Tillyard H, Wace A. The Worship of the Earlier Diadochi // Annual of the British School at Athens. - 1904. - V. 11; Plaumann G. Die Probleme des alexandrinischen Alexanderkultus // Archiv für Papyrusforschung. - 1913. - Bd. 6

⁵ Байбаков Е.И. Происхождение эллинистического культа царей. - Харьков, 1914

⁶ Weinreich O. Antike Göttmenschentum // Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung. - 1926. - Jg. 2; Taylor L.R. The Proskynesis and the Ruler Cult // Journal of Hellenic Studies. - 1927. - V. 47; Taylor L.R. The Cult of Alexander at Alexandria // Classical Philology. - 1927. - V. 22.

⁷ Ehrenberg V. Athenischer Hymnus auf Demetrios Poliorketes // Die Antike. - 1931. - Bd. 7.

проводив також англійський вчений А.Д. Нок, що розглянув у своїх статтях багато найскладніших проблем культового шанування монархів у контексті історії античної релігії⁸. Серед спеціальних праць з історії ранньоелліністичного культу найвизначнішою у міжвоєнний період була робота американського дослідника К. Скотта про релігійні аспекти "обожнювання" Деметрія Поліоркета⁹. В цілому ж, головним підсумком вивчення культу правителів у 20-30 рр. XX ст. стало затвердження в історіографії думки про неполітичний, "полісний" характер культу діадохів, а також майже однастайна відмова дослідників від гіпотези східного походження царського культу.

У повоєнну добу вивчення культу правителів ранньоелліністичної епохи виходить на новий рівень. Культове шанування діадохів розглядається тепер переважно як окремий феномен, причому вчених у найбільшій мірі приваблюють конкретно-історичні, а не теоретичні питання. Вже наприкінці 40 - на початку 50-х рр. XX ст. з'являється ціла низка робіт з окремих проблем історії культового шанування ранньоелліністичних правителів, у яких вперше широко була використана інформація археологічних джерел¹⁰. У середині 50-х рр. виходять також перші узагальнюючі монографії з історії культу правителя. Найзначнішою серед них була робота німецького вченого Х. Хабіхта про культове шанування правителів у грецьких полісах¹¹. Докладно проаналізувавши всі прецеденти надання сакральних почестей людям в еллінських містах з кінця V до середини III ст. до н.е., Х. Хабіхт дійшов висновку, що культ правителя завжди встановлювався полісами спонтанно, у відповідь на благодіяння чи допомогу з боку монарха, та, за своєю суттю, був, скоріше, культом заступника полісу, ніж шануванням царя. Суттєвим недоліком праці Х. Хабіхта є суто поверховий, формальний підхід до офіційної фразеології полісних декретів про встановлення культу, а також намагання трактувати шанування царів лише з позиції полісу, залишаючи осторонь самих монархів. Інший німецький вчений, Ф. Тегер, присвятив свою монографію історії античного царського культу як явища в цілому¹². Культ діадохів він розглядав як наслідок культу Олександра Македонського та вважав його суто політичним явищем. На відміну від Х. Хабіхта, Ф. Тегер намагався визначити ставлення самих діадохів до свого культу і тому приділив значну увагу аналізу царських монет. Проте в інтерпретації наративних і епіграфічних джерел вчений не дотримувався об'єктивізму, що негативно вплинуло на результати його дослідження. Монографію з історії культу правителів у згаданий період видали також бельгійські вчені Л. Сірфо та Ж. Тондре, але ця праця мала суто узагальнюючий характер і не склала значного внеску до історіографії¹³. Велику увагу ранньоелліністичному культу правителів приділив у своїй роботі з історії грецької релігії шведський дослідник М.П. Нільссон, який убачав у царському культі симптом кризи традиційних релігійних уявлень і занепаду полісної ідеології взагалі¹⁴.

Після виходу згаданих монографій інтерес антикознавців до ранньоелліністичного культу значно зменшився. Спроби застосувати у вивченні цієї проблематики нові підходи почали робитися лише на початку 70-х рр. XX ст.

⁸ Nock A.D. Notes on Ruler-Cult // *Journal of Hellenic Studies*. - 1923. - V. 47; Nock A.D. ΣΥΝΝΑΟΣ ΘΕΟΣ // *Harvard Studies in Classical Philology*. - 1930. - V. 41.

⁹ Scott W. The Deification of Demetrios Poliorcetes // *American Journal of Philology*. - 1928. - V. 49.

¹⁰ Tondra J. Demetrios Poliorcetes/ Neos Theos // *Bull. Soc. Archeol. d'Alexandrie*. - 1949. - V. 48; Picard C. Demetrios Poliorcete du Dodecatheon delienne // *Monuments Piot*. - 1946. - V. 41; Picard C. Demetrios Poliorcetes et le Neorion de Delos // *Revue Archeologique*. - 1952. - V. 40; Cappellano E. Il fattore politico negli onori divini a Demetrio Poliorcete. - Torino, 1954.

¹¹ Habicht Chr. *Gottmenschen und griechische Städte*. - München, 1956.

¹² Taeger F. *Charisma. Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes*. - Bd. 1. - Stuttgart, 1957.

¹³ Cerfaux L., Tondra J. *Un Concurrent du Christianisme : Le culte des souverains dans la civilisation Gréco-Romaine*. - Tournai, 1957

¹⁴ Nilsson M.P. *Geschichte der griechischen Religion*. - Bd. 2. - München, 1961.

Американський дослідник Р.А. Хедлі, проаналізувавши нумізматичні та наративні джерела, в кількох статтях відтворив зміст і головні напрямки розвитку політичної пропаганди та політичної міфології Селевка Нікатора та Лісімаха¹⁵. Проте Р.А.Хедлі не здійснив свого наміру вивчити зв'язок політичної міфології з конкретними формами царського культу. Оригінальний підхід до інтерпретації культу діадохів запропонував також східнонімецький дослідник Б.Функ. Він зробив спробу дослідити процес становлення культу Селевка Нікатора не з позиції полісу, а в контексті ідеологічної політики цього царя¹⁶. Проте ця спроба виявилася невдалою, бо Б. Функ припустився багатьох помилок при трактовці античних наративних і нумізматичних джерел. Більш традиційних підходів дотримувалася у своїх працях радянська дослідниця Г.С. Самохіна, яка вивчала історію культу перших Антигонідів у дусі концепцій В. Еренберга та Х. Хабіхта, акцентуючи увагу на релігійних аспектах шанування царів¹⁷. Угорський вчений І. Кертеш, досліджуючи культ Деметрія Поліоркета, висунув гіпотезу про зв'язок між культовим шануванням і військовою вдачею царя, але не зміг обґрунтувати її належним чином¹⁸.

У 80-90-ті рр. XX ст., крім статті Г.С. Самохіної, жодної значної роботи з історії ранньоелліністичного культу не вийшло. Деяку увагу вчені приділяли лише вивченню окремих аспектів культу Олександра та Птолемея I в елліністичному Єгипті¹⁹. Культу діадохів поверхово торкалися також дослідники історії релігії²⁰. У загальних працях з історії раннього еллінізму культовому шануванню царів присвячувалися лише короткі нариси, витримані у дусі ідей Х. Хабіхта чи М.П. Нільссона. Що ж до вивчення античного культу правителя як явища в цілому, то найзначнішою роботою останніх двох десятиріч у цій галузі стала монографія англійського вченого С. Прайса, в якій до давньогрецького царського культу вперше було застосовано антропологічний метод інтерпретації ритуалу як символічної системи²¹. Керуючись цим методом, С. Прайс дійшов висновку, що культ правителя мав репрезентувати еллінам владу монарха за аналогією з владою богів і таким чином сприяти подоланню протиріччя між єдиновладдям та автономним полісом. Ідеї С. Прайса деякі вчені намагалися застосувати й у вивченні культу діадохів, хоча на конкретно-проблемному рівні можливості цієї методології виявилися обмеженими²². Значну зацікавленість у дослідників 80-90-х рр. знову почала викликати проблема походження царського культу та ролі Олександра Македонського в його становленні²³. Проте, здається, у

¹⁵ Hadley R.A. Hieronymus of Cardia and Early Seleucid Mythology // *Historia*. 1996. – Bd.18; Hadley R.A. Royal Propaganda of Seleucus and Lysimachus // *Journal of Hellenic Studies*. – 1974. – V. 94; Hadley R.A. Seleucus, Dionysus or Alexander // *Numismatic Chronicle*. – 1974.

¹⁶ Funk B. Die Wurzeln der hellenistischen Euergetes-Religion im Staat und in der Städten des Seleukos Nikator // *Hellenische Poleis*. – B., 1973. – Bd.3.

¹⁷ Самохіна Г.С. Держава первых Антигонидов. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Л., 1976; Самохіна Г.С. Афины и ранние Антигониды (к вопросу об эволюции культа правителя в раннеэллинистический период) // *Античная гражданская община*. – Л., 1986.

¹⁸ Kertesz I. Bemerkungen zum Kult des Demetrios Poliorcetes // *Oikumene*. – 1978. – Bd. 1.

¹⁹ Hazzard R. Did Ptolemy I get his Surname from Rhodians // *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. – 1992. – Bd.93; Le Culte des Souverains dans l'Égypte Ptolemaïque au III s. av. n.e. – Bruxelles, 1998.

²⁰ Swiderek A. La cité grecque et l'évolution de la mentalité religieuse dans les premiers temps de l'époque hellénistique // *Eos*. – 1990. – V. 79.

²¹ Price S. *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*. – Cambridge; L., N.Y., 1986

²² Walbank F. Könige als Gotter // *Chiron*. – 1987. – V. 17; Cohen G.M. *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*. – L., 1995.

²³ Badian E. The Deification of Alexander the Great // *Ancient Macedonian Studies in Honor of C. Edson*. – Thessaloniki, 1981; Fredricksmeyer E. On the Background of Ruler Cult // *Ibidem*; Hamilton J.R. The Origins of Ruler Cult // *Prudentia*. – 1984. – V. 4; Flower M.A. Agesilaus of Sparta and the Origins of the Ruler Cult // *Classical Quarterly*. – 1988. – V.38; Sanders L.G. Dionysius I of Syracuse and the Origins of Ruler Cult in Greek World // *Historia*. – 1991. – V. 40; Cawkwell G. *The Deification of Alexander the Great: A Note // Ventures in Greek History*. – Oxford, 1994.

вирішенні цих питань учені знаходяться, як і раніше, ще дуже далеко від одностайних висновків.

Таким чином, культ правителя ранньоелліністичної доби вивчався антикознавцями різних країн протягом майже ста років. За цей час були досліджені численні прояви та найрізноманітніші аспекти цього феномена, і рівень розробки багатьох конкретних проблем історії ранньоелліністичного культу зараз уявляється цілком задовільним. Проте ще й досі не розв'язані деякі суттєво важливі питання цієї проблематики, зокрема - про роль діадохів у розповсюдженні культового шанування, про взаємозв'язок між окремими формами культу, про вплив "політичних міфів" і пропаганди діадохів на символіку конкретних почестей та ритуалів, про функцію царського культу в процесі становлення ранньоелліністичної державності. Не існує в науці й єдиної думки відносно витоків і причин масового поширення культу правителів у добу раннього еллінізму. Майже зовсім не простежена загальна еволюція ранньоелліністичного царського культу. Аналіз історіографії показує, що всі ці проблеми залишаються не розв'язаними саме тому, що культ правителів ранньоелліністичної доби ще ніколи не вивчався як явище в цілому. Дослідженню підлягали лише окремі форми цього культу, причому майже завжди - лише з позиції грецького полісу та у відриві від загальноісторичного контексту. Тому в дисертаційній роботі здійснено спробу проаналізувати ранньоелліністичний культ правителів як цілісний ідеологічний феномен у контексті історичних подій епохи діадохів.

Джерельна база. Джерела, що містять інформацію про культ правителя ранньоелліністичної доби поділяються на чотири основні групи: 1) твори античних авторів; 2) написи та документальні папіруси; 3) монети діадохів; 4) археологічні матеріали.

Найінформативніше висвітлюють історію ранньоелліністичного культу правителя *нарративні джерела*. Серед них найціннішими є твори, які були написані в епоху діадохів сучасниками подій. Від цих творів збереглася лише незначна кількість фрагментів, серед яких виділяються свідчення про культове шанування Деметрія Поліоркета, що належать очевидцям подій - історикам Дурісу Самоському, Демохару та Філохору. В одному з фрагментів Дуріса наведено текст гімну на честь Деметрія, в якому знайшли відображення важливі релігійно-міфологічні аспекти культу елліністичних правителів.

Серед пізніших історичних творів найважливішою для дослідження є "Історична бібліотека" Діодора Сицилійського. XVIII-XX книги цього твору присвячені добі діадохів і містять у собі цінну інформацію про культове шанування діадохів у грецьких містах, а також про посмертний культ Олександра. Важливі відомості про культ правителів наводить у "Порівняльних життєписах" Плутарх. Найінформативнішою у цьому відношенні є біографія Деметрія Поліоркета, значна частина якої походить від творів Дуріса та Демохара. Для вивчення політичної пропаганди та міфології доби діадохів дуже важливі свідчення "Сиріаки" Аппіана та епітоми твору Помпея Трога, складеної Юстином. Згадки про окремі факти з історії ранньоелліністичного культу містять також твори Павсанія, Поліена, Псевдо-Каллісфена, Страбона, Арріана, Курція Руфа.

Важливими джерелами з історії культу правителів ранньоелліністичної доби є *написи і папірусні джерела*. Зараз відомо близько сорока написів, які так чи інакше пов'язані з ранньоелліністичним культом. Найважливішими серед них є декрети грецьких полісів про надання божеських почестей діадохам. Ці документи розкривають офіційний бік процесу встановлення культу правителя в полісах і містять у собі багато цінної конкретно-історичної інформації. Дуже важливі для дослідження також постанови союзів грецьких міст про проведення спільних свят на честь правителів і приватні культові присвячення царям. Більшість написів, що використані в роботі, містять лише короткі згадки про окремі елементи царського культу в тому чи іншому

місті - свята, культові статуї та вівтарі царів, імена жерців царського культу тощо. Папірусні джерела з історії ранньоелліністичного культу нечисленні. Це, в основному, документи з Гібе й Елефантини, у датуючих формулах яких згадані імена епонімних жерців олександрійського культу Олександра Македонського. Ці папіруси є єдиними джерелами, що надають вірогідну інформацію про державний культ Олександра у птолемеївському Єгипті.

Монети, як джерело з історії ранньоелліністичного культу правителя, важливі, у першу чергу, тим, що надають можливість виявити роль самих діадохів у поширенні культового шанування. Особливо цінні у цьому відношенні драхми та тетрадрахми Деметрія Поліоркета, на яких його зображено у вигляді божества, а також монети Птолемея I, Селевка I та Лісімаха з портретом "божественного" Олександра. Деякі зображення на монетах діадохів пов'язані з "міфами", що мали обґрунтовувати владу царів.

Археологічні джерела з історії культу діадохів нечисленні. Найзначнішими археологічними пам'ятками, що мають відношення до проблеми, є два делоських архітектурних комплекси - Додекатеон і Неоріон. Ці споруди, певно, були пов'язані з культом перших Антігонідів. Викликають інтерес також героон і залишки культових статуй Антігонідів, знайдені у Деметріаді Пагасійській. Важливу інформацію про посмертне шанування македонських монархів містять матеріали розкопок на території античної Македонії, в першу чергу, комплекс царських гробниць у Вергіні.

В цілому, можна дійти висновку, що дослідження спирається на достатньо надійну джерельну базу. Матеріали різних груп джерел висвітлюють різні аспекти проблематики, і тому для всебічного вивчення ранньоелліністичного культу правителів мають бути використані в єдиному комплексі.

У другому розділі дисертації "Походження культу елліністичних правителів" розглянуто проблеми витоків і становлення культу правителів у античному світі.

Перший підрозділ присвячено виявленню доелліністичних витоків царського культу. Спочатку аналізується можливість впливу східних уявлень на формування цього феномену. У стародавній Персії, деякі елементи державного ладу якої запозичили Олександр і діадокси, традицій богорівного шанування царя та уявлень про божественний характер царської влади не існувало. Обряд проскінези, який окремі вчені вважають проявом царського культу, насправді був лише елементом придворного етикету та не мав сакрального значення, хоча елліни інтерпретували його саме як богошанування. Теоретично, крім перських, на формування культу правителів могли вплинути уявлення месопотамські та єгипетські, бо в цих країнах на час македонського завоювання були давні культурно-релігійні та політичні традиції. Однак у стародавній Месопотамії, як показують сучасні дослідження, культове шанування царів існувало лише наприкінці III - на початку II тис. до н.е. та припинилося ще за часів Хаммурапі. Що ж до єгипетського культу фараонів, то він, за своєю суттю, був деперсоніфікованим культом сакральної царської влади і не мав нічого спільного з елліністичним шануванням особи монарха-благодійника. Тому встановлювати зв'язок між цими феноменами немає сенсу. Отже, можна дійти висновку, що елліністичний культ правителів не мав якогось східного коріння, і тому його витoki треба шукати в греко-македонському світі.

В архаїчній і класичній Греції царського культу як такого не було. Але тут існували уявлення про можливість перенесення на людину божеських почестей як найвищої міри пошани, що віддають за заслуги та благодіяння. Вже у VI - першій половині V ст. до н.е. такого шанування вдоводувалися деякі найвидатніші атлето-олімпіоніки, а також "мудреці-чудотворці" - Піфагор та Емпедокл. Надання божеських почестей було, за своєю суттю, лише символічним актом, бо не призводило до обожнювання людини, а тільки прирівнювало її до стародавніх героїв, що також

отримували богорівну пошану. Разом з тим, божеські почесті, як найвищі з усіх можливих, ще від часів Гомера вважалися за прерогативу справжнього царя. Вони свідчили про визнання його переваги та царської гідності з боку підданих і дорівнювали його "ідеальним" царям-героям - Гераклові, Діоскурам, Тесеєві, Ахіллові та ін. Тому людина, яка отримувала божеські почесті, перетворювалася на потенційного претендента на єдиновладдя чи хоча б на політичне лідерство у полісі. Подібний ефект культового шанування простежується майже в усіх випадках надання богорівної пошани атлетам і "мудрецьям". Тому вже в цих найдавніших прецедентах слід бачити зародження майбутнього культу правителя.

У другому підрозділі йдеться про становлення культу правителя як самостійного інституту в греко-македонському світі. Найдавнішим випадком надання божеських почестей еллінові за політичні заслуги було встановлення культу спартанського наварха Лісандра на острові Самосі в 404 р. до н.е. Аналіз подій, які призвели до виникнення цього культу, показує, що він був не лише виразом подяки самосців їх "рятівникові", як це вважає більшість вчених. Лісандр сам доклав зусиль до встановлення культового шанування, бо намагався використати божеські почесті для надання собі статусу "другого Геракла", який може претендувати на царську владу в Спарті на підставі власної переваги. За своїм характером самоський культ майже не відрізнявся від класичного варіанту полісного культу елліністичних правителів, і тому є підстави починати історію культового шанування монархів в античному світі саме з цього епізоду.

За прикладом самосців, мешканці Фасоса через кілька років запропонували божеські почесті спартанському царю Агесілаю, який був на той час наймогутнішою людиною в Елладі. Проте Агесілай відмовився від цієї пропозиції, бо не бажав дискредитувати власний статус легітимного спартанського монарха порівнянням з Лісандром. Ця відмова на деякий час затримала становлення культу правителя у Балканській Греції. Але на периферії грецького світу - в Сіракузах і Гераклеї Понтійській - цей культ дістав подальшого розвитку, поширюючись переважно на тиранів. Стародавній Македонії теж було знайоме культове шанування царів. Його вдостоювалися померлі монархи, причому ця традиція набула значного поширення за часів Філіпа II. Сам Філіп II отримував божеські почесті від деяких грецьких міст ще за життя. Крім того, він намагався виставити себе в образі "другого Геракла" та нового засновника Македонського царства, бажаючи таким чином обґрунтувати зростання обсягу власної влади на Балканському півострові. Олександр Македонський теж робив численні спроби дорівнятися стародавнім царям-героям. Апогеєм цієї політики було проголошення його сином Зевса-Аммона в оазисі Сива, яке мало уподібнювати Олександра сину Зевса Гераклу. Проте добитися від еллінів і македонян визнання за собою "напівбожественного" статусу Олександрові не вдалося. Спроби встановити власний культ через запровадження обряду проскінези та отримання божеських почестей від грецьких міст зустріли опір у греко-македонському світі й не принесли бажаного результату. Культове шанування Олександра за його життя не дістало масового поширення. Тому бачити в Олександрі Македонському творця античного культу правителів, як це роблять деякі вчені, немає жодних підстав. Цей культ не було кимось створено чи запозичено зі Сходу. Він був породженням греко-македонської ідеології та виник як самостійний феномен вже наприкінці V ст. до н.е.

У третьому розділі **"Культ правителя в епоху розпаду держави Олександра Македонського (323-306 рр. до н.е.)"** розглянуто історію культового шанування правителів у добу, коли діадохів ще не було проголошено царями й вони керували частинами формально єдиної держави Олександра.

У першому підрозділі розглядається становлення посмертного культу Олександра Македонського, яке відбувалося у 323-316 рр. до н.е. Засновником цього культу слід вважати Птолемея I, який у 321 р. до н.е. захопив тіло Олександра та відвіз

його до Мемфісу. Аналіз наративних та нумізматичних джерел показує, що через декілька років, приблизно у 318-317 рр., тіло царя було перевезено до Олександрії, де під час поховання й було встановлено культ монарха. Цей культ, за своєю суттю, був шануванням засновника міста та заступника Птолемея і мав обґрунтовувати партикулярістські прагнення цього діadoха. Прикладу Птолемея наслідував стратег-автократор Евмен, до якого померлий монарх нібито з'явився під час сну. Встановлюючи культ Олександра, Евмен мав на меті виставити себе за найбільш гідного наступника померлого царя, який може претендувати на лідерство в македонській державі та армії. У 317 р. до н.е. прикладові Евмена наслідував сатрап Персиди Певкест, що конкурував з ним у боротьбі за командування військом в Азії. Культ, встановлений Певкестом, вже не був пов'язаний з місцем поховання чи епіфанією царя, що свідчить про остаточне набуття Олександром статусу напівбожественного героя, якого можна шанувати у будь-якому місці ойкумени.

У другому підрозділі йдеться про становлення культу Антігона Одноокого та його сина Деметрія Поліоркета, які були першими діadoхами, що дістали божеських почесей від грецьких міст. У 314-311 рр. до н.е. культ Антігона було встановлено у Скепсіді, у Лізі Островіян та, очевидно, ще в деяких полісах. Вважається, що поширення культу Антігона стало реакцією еллінів на політику "звільнення" Еллади, яку цей діadoх здійснював з 314 р. до н.е. Проте докладний аналіз історії культу Антігона свідчить, що надання "свободи й автономії" полісам було лише офіційним приводом для встановлення культового шанування. Вирішальну ж роль у цій справі відігравали зазіхання Антігона на панування у державі Олександра, які вперше чітко виявилися саме в цей період. Божеські почесі дорівнювали цього діadoха Олександрові та стародавнім царям-героям, що сприяло його амбіціям. Для того ж, щоб удостоїтися почесей "за ініціативою еллінів" Антігон ефективно використовував систему відносин евергетизму, зобов'язуючи поліси віддавати йому найвищу шану у відповідь на значні благодіяння.

Новий етап у становленні культу Антігона і Деметрія припадає на 307 р. до н.е., коли їм було надано екстраординарні божеські почесі в Афінах, у подяку за відновлення демократії та визволення міста від Кассандра. За встановленням цього шанування крилися не лише щирі почуття афінян, але й прагнення Антігонідів обґрунтувати власні зазіхання на трон Олександра, який на той час вже був незайнятим. Легітимізуючий характер афінського культу відбився у символіці почесей і ритуалів. Антігона та Деметрія не було проголошено богами, як це вважає більшість вчених. Афінський культ мав лише прирівняти двох діadoхів до стародавніх царів-героїв і надати їм образу захисників демократії та "рятівників" Еллади від поневолення іншими діadoхами. Цей культ, остаточно закріплюючи за Антігонідами харизматичний статус "справжніх басілевсів", відіграв важливу роль у процесі підготовки офіційної коронації двох діadoхів, яка й відбулася вже навесні 306 р. до н.е.

Отже, за доби розпаду держави Олександра культ правителів набував поширення під впливом владних амбіцій діadoхів. Він надавав новим правителям харизматичного статусу, який можна було протиставити спадкоємній легітимності законних, але далеких від "ідеалу" царів - нащадків Олександра Македонського, не порушуючи юридичних або традиційних норм. Культ правителя тих часів, таким чином, продовжував лінію розвитку, що була започаткована ще наприкінці V ст. до н.е. культовим шануванням Лісандра.

Четвертий розділ "Культ правителя у добу царювання діadoхів (306-281 рр. до н.е.)" присвячено розвитку культу правителя за часів існування самостійних держав діadoхів.

У першому підрозділі розглянуто історію шанування правителів у час між коронаціями діadoхів і битвою при Іпсі (306-301 рр., до н.е.). Цей період пройшов у запеклій боротьбі між Антігонідами, що вважали себе царями держави Олександра, та

рештою діадохів, які не бажали підкорятися їх владі. Це протистояння сприяло подальшому розвитку культу правителів. У 304 р. до н.е. божеські почесті від мешканців Родосу дістав Птолемей. Офіційно родосці встановили культ у подяку за допомогу, що їм надав Птолемей під час облоги міста Деметрієм. Але справжньою причиною надання цих почестей, як показує аналіз подій, було намагання сприяти офіційній коронації єгипетського правителя, яка співпала за часом із встановленням культу. За допомогою божеських почестей Птолемей дорівнювався до царів-Антігонідів і набував статусу "визволителя еллінів", що його позбулися Антігон і Деметрій саме через облогу Родосу. Вся символіка родоського культу мала надати Птолемеєві образ нового "справжнього басілевса" греко-македонського світу та дискредитувати культовий статус Антігонідів.

Решта діадохів прийняла царські титули відразу ж за Птолемеєм. Відстоюючи власну незалежність, усі вони теж так чи інакше намагалися нейтралізувати перевагу, яку надавало Антігонідам культове шанування. Найменш це питання цікавило Кассандра, що обмежував власні амбіції легітимним правлінням у Македонії та не шукав прихильності в еллінів. Культ Кассандра було встановлено лише в його столиці Кассандрії, заснування якої свого часу стало одним з найвідвертіших проявів його владних зазіхань. Лісімах компенсував відсутність власного культу через поширення пропаганди, якою його було виставлено гідним наступником Олександра та борцем проти культового шанування людини взагалі. Селевк, держава якого зазнавала постійних вторгнень Антігонідів, а армія складалася переважно з колишніх солдат Деметрія, поширював легенди про те, що сам напівбожественний Олександр надає йому заступництва у боротьбі проти узурпаторів трону.

На ці дії своїх супротивників Антігоніди відповідали подальшим поширенням власного культу, в першу чергу - в Афінах. Повернувшись сюди після поразки при Родосі, Деметрій оселився в самому Парфеноні та став отримувати ще значніші божеські почесті, прирівнюючись до Тесея, Ерехтея та інших стародавніх царів-героїв. Своєю демонстративно зухвалою поведінкою та свідомим порушенням моральних і релігійних заборон він прагнув поставити себе понад суспільством, як це належить харизматичному герою - правителю "світової держави". Проте такі дії порушували традиції евергетизму й дискредитували Антігонідів.

Другий підрозділ присвячено історії культу діадохів після битви при Іпсі, в якій Лісімах і Селевк розбили Антігонідів, а сам Антігон загинув. Після тяжкої поразки Деметрій перш за все звернувся до нумізматичної та архітектурно-культової пропаганди, яка мала нагадати греко-македонському світові, що саме він першим прийняв царський титул і тому може претендувати на гідне місце поміж діадогами. Проте вже в 295-294 рр. до н.е. Деметрію вдалося значно покращити своє становище, відновивши владу над більшою частиною Греції та захопивши македонський трон у синів померлого Кассандра. В таких умовах Деметрій відразу почав прагнути відновлення світової держави Антігона, хоча його реальні можливості на той час не йшли в порівняння з колишніми можливостями Антігонідів. Ліквідувати протиріччя між бажаним і дійсним мало культове шанування Деметрія, яке на той час досягло свого апогею. Культ у грецьких полісах, "політична міфологія" та пропаганда формували сину Антігона образ харизматичного володаря ойкумени, справжнього царя-героя, що після поразки при Іпсі, як Діоніс, "відродився із праху" та повернув собі царську гідність. Кульмінацією культового шанування Деметрія стає свято, що на його честь у 291-290 рр. до н.е. влаштували афіняни. Саме під час цього свята було виконано славнозвісний гімн на честь Деметрія. Аналіз цього твору показує, що в ньому відбилися не релігійні почуття афінян до могутнього царя, як це вважають деякі вчені, а культова пропаганда та "політична міфологія" Деметрія. Гімн зображував сина Антігона "сонцеподібним" володарем ойкумени, до якого афіняни зверталися алегоричною мовою стародавніх міфічних монархій.

Значно меншого розмаху набуло в ті часи культове шанування Птолемея. Крім Родосу, він дістав божеських почесей лише на Кіпрі й у Лізі Островітян, де необхідно було нейтралізувати престиж Деметрія, що раніше володів цими територіями. В самому ж Єгипті Птолемей доклав зусиль до поширення культу Олександра, шанування якого було покладено в основу його власної легітимності. Завдяки введенню обов'язкового епонімата іменем жерця олександрійського культу Олександра на всій території держави Птолемея культове шанування померлого монарха вперше набуло загальнодержавного характеру.

Лісімах виставив у пропаганді перемогу при Іпсі як прояв заступництва Олександра, який покарав не поважавших його Антігонідів. Саме тому з 300 р. до н.е. Лісімах став усіляко сприяти розповсюдженню культу Олександра у грецьких полісах. Розміщення портрета "божественного Олександра" на монетах, у той же час, мало символізувати перемогу сепаратистського курсу Лісімаха та Селевка над ідеєю єдиної світової держави, яку відстоювали Антігоніди. Проте, коли у 286 р. було розтрошено Деметрія й Лісімах перетворився на наймогутнішого з діадохів, у грецьких містах почав поширюватися його власний культ. За допомогою цього культу Лісімах прагнув надати собі харизматичного статусу, який дозволив би йому обґрунтувати зазіхання на панування у Причорномор'ї, а можливо й у всій державі Олександра. Селевк також пов'язував перемогу при Іпсі з "божественним Олександром", що знайшло відбиття на його монетах. Власний ж культ Селевка почав поширюватися в грецьких містах лише у 281 р. до н.е., коли він, розбивши Олександра, захопив майже всю "македонську імперію" та отримав можливість перетворитися на "другого Олександра". Як фактичний переможець у сорокарічній війні діадохів, Селевк одержав культовий титул "Нікатора". Тоді ж почала поширюватися легенда про те, що Селевк є сином Аполлона, який до того вважався лише покровителем царя та, можливо, засновником його роду. У перетворенні Селевка на сина цього бога знайшла свій прояв тенденція до подвоєння героїчної генеалогії, яка проявилася також у проголошенні Олександра сином Зевса-Аммона.

Таким чином, у добу царювання діадохів культ правителів перш за все відігравав роль засобу легітимації владних зазіхань наступників Олександра, чітко відображаючи всі зміни в їх політичному становищі та амбіціях.

У висновках підбито підсумки дослідження.

Культ правителів доби раннього еллінізму не мав відношення до східних традицій шанування влади і був породженням греко-македонської ідеології. В його основі лежали грецькі уявлення про можливість перенесення на людину божеських почесей як найвищої міри пошани, що надається за заслуги чи благодіяння. Таке перенесення не призводило до обожнювання людини, але дозволяло їй претендувати на одноособову владу, бо божеські почесі з найдавніших часів вважалися показником визнання за правителем царської гідності. Ще в архаїчну та ранньокласичну епохи люди, яким віддавали божеські почесі, так чи інакше претендували на політичне лідерство. Коли ж в Елладі наприкінці V - у першій половині IV ст. до н.е., у зв'язку з кризою полісної системи, виникли умови для створення авторитарних режимів, божеські почесі почали поширюватися на амбітних політиків і тиранів, що й поклало початок античному культу правителя. Значний внесок у становлення цього культу зробили Філіп II та, особливо, Олександр Македонський, які спиралися не лише на грецькі, а й на македонські традиції шанування царської влади. Проте їм обом не вдалося знайти шляхи для масового поширення власних культів.

Діадохи відразу ж після смерті Олександра зіткнулися із жорсткою необхідністю обґрунтування своєї влади та владних зазіхань. Наймогутніші з них були спроможні створити власні держави, але жодних легальних підстав для цього за тих часів не існувало. Тому діадохи змушені були звертатися до альтернативних форм легітимації влади, серед яких провідне місце зайняв культ правителя. У добу розпаду держави

Олександра культове шанування допомагало діадохам закріпити за собою харизматичний статус, який можна було протиставити спадкоємній легітимності законних нащадків померлого царя, не порушуючи юридичних норм і політичних традицій. При цьому правителі, що прагнули встановити владу в частині імперії Олександра чи досягти виключного становища в "імперській" ієрархії, вдавалися до встановлення посмертного культу Олександра як свого заступника та єдиного "гідного" правителя світової держави. Діадохи ж, які претендували на панування в усій державі (Антігоніди), намагалися поширити власний культ, надавши собі статусу нових справжніх басілевсів греко-македонського світу. Коли діадохи вже прийняли царські титули й стали керувати власними державами, культове шанування почало використовуватися для обґрунтування зазіхань на владу над іншими правителями, а також для підтримання харизматичного статусу монархів. Як і раніше, прагнення до трону Олександра пов'язувалися з власним культом царів. Сепаратистські зазіхання підтримували за допомогою шанування Олександра або шляхом комбінування власного культу з культом померлого засновника держави. Масштаби та ступінь культового шанування кожного з діадохів відображали характер та обсяг його владних зазіхань. Саме ж відношення монархів до царського культу в залежності від розростання їх амбіцій було спроможне змінюватися від цілковитого неприйняття божеських почестей до їх активного використання в системі легітимації влади.

В цілому, процес розвитку ранньоелліністичного культу правителя відображав у собі всі нюанси владних прагнень діадохів і проходив у нерозривному зв'язку з процесом розпаду держави Олександра та формування монархій його наступників. Тому головною причиною масового поширення культового шанування правителів у добу раннього еллінізму слід вважати гостру потребу діадохів в обґрунтуванні власної влади. В окремих ситуаціях, на рівні стосунків між конкретним монархом і полісом або полководцем і македонським військом, надання божеських почестей могли дуже сприяти традиції евергетизму чи релігійні почуття. Проте на рівні глобальному, в розвитку культу правителя як явища в цілому, вирішальну роль завжди відігравали владні зазіхання діадохів, що потребували міцного обґрунтування та надійної легітимації. Жорстка конкуренція в боротьбі за владу в поєднанні з аморфністю державних утворень і невизначеністю статусу наступників Олександра постійно створювали навколо того чи іншого амбітного діадоха своєрідний "вакуум легітимності", який і мав заповнити культ правителя. За таких умов культове шанування швидко проникало в усі сфери взаємовідносин між монархами та греко-македонським населенням їх держав, утверджуючись на різних рівнях соціально-політичної структури. Саме тому в добу раннього еллінізму виникло декілька форм культу правителів - полісний культ, культ у союзах міст, приватний культ, посмертний культ Олександра в армії тощо. Усі ці форми були поєднані символікою ритуалів і почестей і розвивалися в активній взаємодії як між собою, так і з пропагандою та "політичною міфологією" діадохів, функціонуючи в межах єдиної системи легітимації влади. За своєю суттю, вони були не самостійними феноменами, а лише проявами одного явища у різних ланках політичної системи ранньоелліністичної монархії.

Таким чином, культ правителів доби раннього еллінізму виник та розвивався перш за все як засіб легітимації влади діадохів. Проте він не перетворював наступників Олександра на богів і не забезпечував їм теократичного панування над підданими, як це вважали в минулому деякі вчені. Культове шанування мало на меті надати діадохам харизматичного статусу "справжніх басілевсів" греко-македонського світу, які не потребують спадкоємної чи легальної легітимності та можуть керувати своїми державами лише на підставі власної переваги й авторитету. Символіка ритуалів і почестей культу правителя мала уподібнювати нових правителів стародавнім царям-героям - Гераклові, Персеєві, Діоскурам та ін., які завжди були для еллінів і македонян взірцем цілком легітимного одноособового володаря. Ранньоелліністичний культ

правителів, як і системи "царських ритуалів" в інших суспільствах, повинен був пов'язати сучасну монархічну владу з витоками монархії, держави та всесвіту в цілому, відновити "світовий лад", який порушився через несподіване виникнення нової форми єдиновладдя. "Політична міфологія", що виникла майже одночасно з ранньоелліністичним культом, пояснювала нові політичні реалії в контексті традиційної міфологічної системи, здійснюючи суттєвий вплив на пропаганду та ритуал культового шанування. В цілому ж, міфи та ритуали культу правителів неначе відроджували епоху стародавніх героїв у сучасній реальності та формували особливий "неоміфологічний континуум", з яким гармонійно поєднувалися персональні монархії наступників Олександра.

Таким чином, культ правителів, як цілісна система, виконував функцію своєрідного адаптивного механізму ранньоелліністичної монархії, репрезентуючи нову форму одноособової влади у традиційних символах. Він послаблював напругу, що виникала в греко-македонському світі внаслідок існування нелегітимних авторитарних режимів, і перетворював військові автократії діадохів на стабільні державні утворення зі своєю власною "харизматичною" системою легітимності. Тому культ правителя ранньоелліністичної доби слід вважати закономірним історичним явищем, що було покликане до життя політичною ситуацією, яка склалася в греко-македонському світі після смерті Олександра Македонського.

Праці, опубліковані за темою дисертації

1. Нефедов К.Ю. О культовом эпитете Селевка I // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. - Вип. 2. - Харків, 1997. - С. 111-113.
2. Нефедов К.Ю. До питання про культ Птолемея I на Родосі // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. - Вип. 3. - Харків, 1998.-С. 134-138.
3. Нефедов К.Ю. Культ правителя в политической пропаганде Лисимаха // Вісник Харківського державного університету. - 1999. - № 411. - Історія. - Вип. 31. - С. 46-54.
4. Нефедов К.Ю. Культ правителя в афинской пропаганде времён Ламийской войны // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. - 2000. - № 485. - Історія. - Вип. 32. - С. 12-20.
5. Нефедов К.Ю. О возникновении культа Антигона Одноглазого // Древности. - Вип. 4. - Харьков, 2000. - С. 90-94.
6. Нефедов К.Ю. Птолемей Сотер и учреждение культа Александра Македонского в Александрии // Античный мир. - Белгород, 1999. - С. 20-26.
7. Нефедов К.Ю. Культ правителей как идеологический феномен эллинизма // Проблемы истории и археологии Украины: Тезисы докладов научной конференции. Харьков, 16-18 апреля 1997 г. - Харьков, 1997. - С. 43.
8. Нефедов К.Ю. Аполлон в политической пропаганде Селевка Никатора // Проблемы истории и археологии Украины: Тезисы докладов научной конференции (Харьков, 21-23 октября 1999 г.). - Харьков, 1999. - С. 42-43.
9. Нефедов К.Ю. Лисандр спартанский зарождение культа правителя в греческом мире // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы международной научной конференции (Харьков, 16-18 мая 2001 г.). – Харьков, 2001. – С. 69-70.

АНОТАЦІЯ

Нефедов К.Ю. Культ правителя в епоху раннього еллінізму (323-281 рр. до н. е.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02. – Всесвітня історія. – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2000.

У дисертації вперше розглянуто історію культу правителів ранньоелліністичної доби як цілісного ідеологічного феномена. Докладно аналізується проблема походження античного царського культу. Доведено, що він не мав східного коріння та був породженням греко-македонської ідеології. Культове шанування правителів зародилося в грецькому світі вже наприкінці V – у першій половині IV ст. до н.е. як один з засобів легітимації єдиновладдя. В епоху раннього еллінізму культ правителів вперше в історії античності набув масового характеру. Причиною того, як доведено в дисертації, була гостра потреба наступників Олександра Македонського, діадохів, у обґрунтуванні власної одноособової влади. У роботі докладно розглянуті всі форми та прояви культового шанування ранньоелліністичних монархів, відтворено загальну еволюцію цього феномену, виявлено місце культу правителя в системі легітимації влади кожного з діадохів. На підставі результатів комплексного аналізу існуючих джерел в дисертації спростовується поширена в історіографії думка про те, що культ правителів ранньоелліністичної доби був обожнюванням людини чи сакралізацією одноособової влади. Культове шанування мало лише надавати діадохам харизматичного статусу, прирівнюючи їх до героїчних царів міфічного минулого. Культ правителів як цілісна система виконував роль адаптивного механізму персональної елліністичної монархії, репрезентуючи нову авторитарну владу у звичних еллінам і македонянам символах і образах.

Ключові слова: еллінізм, монархія, культ правителів, діадокси, легітимація влади, Олександр Македонський.

АННОТАЦІЯ

Нефедов К.Ю. Культ правителя в епоху раннього еллінізму (323-281 гг. до н.э.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02. – Всемирная история. – Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина. Харьков, 2000

В диссертации впервые рассмотрена история культа правителей раннееллинистической эпохи как целостного идеологического феномена во всех его формах и проявлениях. Подробно проанализирована проблема происхождения эллинистического культа правителей. Доказано, что он не имел восточных корней и был порождением греко-македонской идеологии. В основе культа правителей лежали греческие представления о возможности перенесения на человека божеских почестей в качестве наивысшей степени почета, воздаваемого за заслуги и благодеяния. Такое перенесение не приводило к обожествлению чествуемого, но позволяло ему претендовать на исключительное положение в социальной иерархии, так как божеские почести издавна считались в Элладе показателем царского достоинства. С конца V в. до н.э. богоравное чествование все чаще стало использоваться претендентами на единоличную власть в политической практике, что и положило начало античному культу правителей. Определенный вклад в становление этого культа внесли Филипп II и Александр Македонский, которые опирались в своей деятельности не только на греческие, но и на македонские традиции чествования монархов.

В эпоху раннего эллинизма культ правителя получил широкое распространение во всем греко-македонском мире и впервые в истории античной цивилизации приобрел характер массового идеологического феномена. Причиной этого была острая потребность преемников Александра Македонского, диадохов в обосновании своих властных притязаний, а не преклонение эллинов перед могуществом царей, как это полагает большинство исследователей. Не имея легальных прав на единовластие,

диадихи вынуждены были стремиться к харизматической легитимности, которую и обеспечивал культ правителя. В работе подробно рассмотрены все формы и проявления культового почитания раннеэллинистических монархов, воссоздана общая эволюция культа правителя как целостного феномена, определена функция культа диadoхов и посмертного культа Александра Македонского в политической пропаганде эпохи раннего эллинизма, исследована “политическая мифология” диadoхов. Отдельные прецеденты воздаяния божеских почестей правителям проанализированы в контексте исторических событий конца IV - начала III вв. до н.э. Показано, что процесс развития раннеэллинистического культа правителя отражал в себе нюансы властных устремлений диadoхов и протекал в неразрывной связи с процессом распада державы Александра Македонского и формирования независимых государств его преемников. Различные формы культового почитания монархов – полисный культ, частный культ, посмертный культ Александра Македонского и т.д. – были связаны между собой общей символикой почестей и ритуалов и функционировали в рамках единой системы легитимации власти царя. В работе доказывается несостоятельность господствующего в научной литературе взгляда на культ правителя как на обожествление личности или сакрализацию власти царя. Культовое почитание не приравнивало диadoхов к богам, а лишь уподобляло их царям-героям мифического прошлого. Культ правителей, как целостная система, выполнял функцию своеобразного адаптивного механизма персональной эллинистической монархии, представляя новую форму авторитарной власти в знакомых эллинам и македонянам символах.

Ключевые слова: эллинизм, монархия, культ правителя, диadoхи, легитимация власти, Александр Македонский.

SUMMARY

Nefedov K.Yu. The Ruler Cult in the Age of Early Hellenism (323-281 B.C.). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree of historical sciences by speciality 07.00.02. –World History. The Kharkiv National University of V.N. Karazin, Kharkiv, 2000.

For the first time the thesis studies the history of the Early Hellenistic ruler cult as the integrate phenomenon. The problem of origins of the Hellenistic ruler has analysed in details. It is proved that this cult had not Oriental background, being caused by Greco-Macedonian ideology. The divine worship of rulers arose as a way of sole-power legitimisation in the Greek world at the end of V – the first half of IV Centuries BC. In the age of Early Hellenism the ruler cult became the mass phenomenon, which was resulted in a necessity of the successors of Alexander the Great to legitimate their power. All forms of Early Hellenistic ruler cult were considered in the work. The evolution of this phenomenon was completely restored

The function of ruler cult in diadochoi propaganda has been determined. It is refuted in the thesis the opinion of modern scholars that ruler cult was a deification of human or sacralisation of kingship. The divine worship tended to provide the charismatic status to diadochoi, equating them with the heroic kings of mythical past. The ruler cult, as the whole system, made a function of the adapting for Hellenistic personal kingship, representing a new autocratic power in traditional symbols and terms.

Key words: Hellenism, kingship, ruler cult, diadochi, power legitimisation, Alexander the Great.